

11. Kidalova M. M. Faktorna struktura emocijnij`x bar'yeriv spilkuvannya pidlitkiv / M. M. Kidalova // Prakty`chna psy`xologiya ta social`na robota. – 2011. – №10. – 49–55 s.
12. Lushin P.V. Lichnostnye izmeneniya kak process: teoriya i praktika / Pavel Vladimirovich Lushin. – Odessa : Aspekt, 2005. – 334 s.
13. Lushin P. O psihologii cheloveka v perehodnyj period (Kak byt', kogda vsjo rushitsja) / P. Lushin. – Kiev : Naukovij svit, 2007. – 207 s.
14. Lushin P.V. Jekofasilitacija v psihoterapevticheskom i obrazovatel'nyh kontekstah: «bufernaja zona razvitija», kollektivno generiruemij insajt i neopredeljonnost' / P. V. Lushin // Zhurnal praktikujushhego psihologa. – 2008. – №14. – 95–104 s.
15. Minaeva V.M. Psihologo-pedagogicheskij praktikum: Uch. posobie dlja vuzov / Vera Mihajlovna Minaeva. – M. : Akademicheskij Proekt; Triksa, 2004. – 128 s.
16. Molchanova N.V. Vlijanie jemocij na kommunikativnoe vzaimodejstvie : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.05 / Molchanova Natal'ja Vladimirovna. – Kostroma, 2005. – 163 s.
17. Regush L. A. Samootnoshenie podrostkov i perezhivanie problem shkol'noj zhizni / L.A. Regush // Izvestija Ros. gos. ped. un-ta im. A. I. Gercena. – SPb., 2009. – №100. – 57–65 s.
18. Rodzhers K. Svoboda uchit'sja / K. Rodzhers, D. Frejberg – M. : Smysl, 2002. – 527 s.
19. Hitrova I. V. Pedagogicheskoe vzaimodejstvie kak sredstvo razvitija kul'tury mezhlichnostnyh otnoshenij v obrazovatel'nom processe vuza : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. ped. nauk : 13.00.01 / Hitrova Irina Viktorovna. – Rjazan', 2006. – 22 s.
20. Huhlaeva O. Psihologicheskoe zdorov'e uchashhihsja kak cel' raboty shkol'noj psihologicheskij sluzhby // Shkol'nyj psiholog. – 2007. – №14. – 2–45 s.
21. Shmyrjova O.V. Psihologicheskaja model' preodolenija neblagoprijatnyh jemocional'nyh sostojanij u podrostkov : dis...kand. psihol. nauk : 19.00.13 / Shmyrjova Ol'ga Ivanovna. – Voronezh, 2005. – 146 s.
22. Jagnjuk K.V. Anatomija terapevticheskogo vozdejstvija: tipologija terapevticheskijh vmeshatel'stv // Zhurnal prakticheskogo psihologa. – 2001. – №5-6. – 155 s.

**Резюме.** В статье актуализирована проблема сопровождения преодоления эмоциональных барьеров в подростковом возрасте в контексте директивных и гуманистических перспектив. Необходимость применения фасилитации, как гуманистического подхода, в работе с эмоциональными барьерами подростков (с учётом их специфики) обосновывается через создание комплекса благоприятных условий для социализированного переживания условно негативных явлений по типу эмоциональных барьеров.

Ключевые слова: эмоциональный барьер, психологический барьер, психологическая защита, психоиммунная система, психологическое здоровье, переходный период развития, условия неопределённости, личностные изменения, эмоциональный интеллект, эмоциональная зрелость, директивное сопровождение, фасилитация эмоционального развития.

**Summary.** The problem of maintenance to overcome the emotional barriers in adolescence in the context of directive and humanistic prospects has been researched in the article. The need to apply facilitation as a humanistic approach in the work with teens' emotional barriers (taking into consideration their specificity) is based on creation of the set of favourable conditions for socializing experience of conditionally negative situations the same as emotional barriers.

Key words: emotional barrier, psychological barrier, psychological protection, psychological immune system, psychological health, transitional period of development, conditions of uncertainty, individual changes, emotional intellect, emotional maturity, directive maintenance, facilitation of emotional development.

УДК 316.627

Н.В. КОРЧАКОВА

### ДИСПОЗИЦІЙНІ ОСНОВИ ПРОСОЦІАЛЬНОСТІ

*Стаття присвячена аналізу диспозиційних основ просоціальної поведінки особистості. Більшістю науковців відмічається наявність значних індивідуальних відмінностей в реалізації цього типу поведінки. Сучасні наукові дослідження аналізують вплив особистісних рис, почуття особистої відповідальності, структури ціннісно-мотиваційної сфери особистості, її локусу контролю, особливостей самосвідомості, релігійності, гендерної приналежності на схильність особистості до просоціальних дій та розвиток її емпатійності. Проаналізовано основні теоретичні та експериментальні підходи до розуміння основ просоціальності.*

**Ключові слова:** просоціальність, просоціальна поведінка, просоціальна мотивація, допомога.

**Постановка проблеми.** Просоціальність є нормою людського життя. Вона входить у структуру семантичного простору поняття “психічно нормальна людина” [3]. Цей простір включає такі ознаки як “гармонійність”, “доброзичливість”, “емпатійність”. Особистість, що володіє такими ознаками, характеризується здатністю до позитивного мислення, оптимізмом, бажанням робити добро і гармонійно співіснувати у співтоваристві з іншими. Тільки просоціально децентрована, гуманістична спрямованість

особистості найповніше відповідає етичному поняттю людяності. Існує велика кількість досліджень просоціальної поведінки, котрі спрямовані на вивчення умов, при яких різні особистісні змінні сприяють або перешкоджають актам надання допомоги. Очевидним фактом є те, що поведінка сприяння обумовлена безліччю факторів, які діють різними шляхами у залежності від особливостей ситуації та особистісних тенденцій.

**Мета** даного повідомлення полягає у теоретичному аналізі проблеми впливу особистісного фактору на просоціальну поведінку людини. Життєва практика і наукові дослідження феномена просоціальності вказують на існування значних індивідуальних відмінностей у цьому типі соціальної поведінки. Рівень сформованості альтруїстичних тенденцій у людей є досить різним. Готовність до здійснення безкорисних просоціальних дій має значні індивідуальні відмінності.

Згідно з соціально-психологічними дослідженнями, важливу роль у альтруїстичній поведінці відіграє особиста відповідальність та суб'єктність людини. Як зазначає Наконечна М., життєдіяльність особистості передбачає включеність її в різноманітні форми діяльності і спілкування, деякі з яких породжені особливою мотивацією – прагненням допомогти людині, яка потрапила в складну ситуацію. Діяльність допомоги специфічна і може мати особливі наслідки для обох суб'єктів взаємодії. Це залежить і від їх готовності до надання та отримання допомоги, і від певних особистісних характеристик, найголовнішою з яких є суб'єктність. Суб'єктність – це особлива властивість індивіда, яка дозволяє йому самостійно приймати рішення, бути відповідальним, будувати власне життя. Реалізація дії допомоги – це акт саморозвитку особистості, оскільки має необхідними складовими рефлексію, опредмечування, активність, креативність. Аналіз генезису особистості свідчить, що для надання допомоги необхідно вже бути особистістю, суб'єктом. Тому допомога – засіб саморозвитку, а не формування особистості.

Допомога іншому – це складний процес, у який втягуються різні особистісні підструктури. Людина опредмечує свої смисли у взаємодії. Інтерпсихічне стає інтрапсихічним. Особистісні смисли збагачуються новим змістом, дія допомоги інтеріоризується і стає засобом розвитку особистості. Як наслідок, сприяння іншому стає потребою людини, важливим елементом її самореалізації, у структурах людської душі розвивається особистісна готовність до допомоги (як до її надання, так і отримання), яка включає комплекс інтрапсихічних функцій. Як акт взаємодії, допомога передбачає певне співвідношення психологічних просторів обох особистостей – суб'єктів інтеракції. У разі особистісної незрілості оточуючі люди залишаються поза психологічним простором і не включаються до зони відповідальності та контролю. Це перешкоджає наданню суб'єктом дійсної допомоги, яка передбачає відповідальність і суб'єктне ставлення до іншого.

Важливою диспозиційною основою соціальних вчинків виступає ціннісна сфера особистості. Одна з перших спроб пов'язати категорію цінності з певними типами особистості належить Шпранглеру Е. Він виокремлює шість типів людей – економічний, естетичний, теоретичний, соціальний, релігійний і політичний. Кожному з них властиве домінування відповідної цінності: користь (I тип), гармонія (II), пошук істини (III), альтруїзм (IV), єднання (V), влада (VI). Отже, у загальній структурі ціннісної типології людей автором виокремлюється соціальний тип особистості, для якого центральною цінністю виступає альтруїзм.

Становлення ціннісної сфери передбачає протистояння між двома основними векторами: спрямованістю на загальне, колективістське та часткове, ситуативно-прагматичне. Як зазначає Братусь Б. С., за цим протистоянням простежується центральне протиріччя між ставленням до людини як цінності та її використанням для власних цілей. У структурі особистості, у її ціннісній сфері він виокремлює *чотири принципи рівні*, пов'язані з пошуком сенсу життя, особливостями ціннісного ставлення людини (до себе і до інших): егоцентричний, групоцентричний, просоціальний (гуманістичний) та есхатологічний. Сміслові змісти та мотивації кожного з чотирьох рівнів можуть еволюціонувати від ситуативних, нестійких поривань до більш стійких та свідомих і нарешті набути ваги особистісних цінностей, визначити спрямованість та смисл життя людини. Всі чотири рівні можуть взаємоузгоджуватися у структурах людської свідомості, по чергово проявляючись у тих чи інших ситуаціях. Але, на думку Братуса Б. С., існує і певний типовий профіль ціннісної сфери особистості, типове її прагнення.

Перший рівень ціннісної сфери передбачає сприйняття себе як центральної одиниці Всесвіту. Оточуючі сприймаються як засіб для досягнення власних егоцентричних бажань, їм приписується допоміжна роль. На другому рівні центральну роль у життєвих орієнтирах людини виконує група, з якою людина себе ідентифікує. Ставлення до інших тісно взаємопов'язане з тим, чи належать вони до цієї групи. Якщо людина не належить до цього кола, вона не викликає співчуття, любові, визнання. Оточуючі поділяються на вузьке коло “своїх” і широке коло “чужих”. Лише перші сприймаються як “самоцінність”. Просоціальний тип спрямованості передбачає поширення принципу самоцінності на людську спільноту. Людина з гуманістично-ціннісною спрямованістю сприймає кожен особистість як рівну собі у правах, свободах та обов'язках. Вона усвідомлює, що інші, незалежно від приналежності до її групи, мають таку ж цінність як і вона сама. Просоціальна спрямованість зорієнтована на досягнення таких результатів діяльності, які принесуть рівне благо іншим, навіть “чужим”, “далеким”, “незнайомим”. На цьому рівні вперше виявляється моральність, починає діяти моральний імператив Канта, старе “золоте правило” етики: “Як хочете, щоб люди вчиняли відносно вас, так і ви чиніть відносно них”.

Унікальну роль у схильності до просоціальної поведінки має сформованість особистісних норм та цінностей. Як зазначає Чалдіні Р., саме виокремлення особистісних цінностей звучить при позначенні суб'єктивних підстав надання допомоги [5]. Наявність таких тенденцій перевірено у багаточисельних дослідженнях. Було доведено, що люди з найбільш сильними просоціальними переконаннями і цінностями

виявляють найвищу активність у сфері допомоги. На думку Шварца Ш., внутрішні переконання і цінності взаємопов'язані і утворюють особистісні норми, які відображають внутрішні стандарти поведінки людини. Саме такі стандарти і визначають особливості просоціальної орієнтації. Як засвідчують експериментальні дослідження, люди із сформованими особистісними **нормами** є більш альтруїстичні та соціально активні (Guagnano G. A., Dietz T. & Stern P. S.; Sechrist G. B. & Milford L. R.) [4].

Аналізуючи диспозиційні основи альтруїзму, деякі вчені роблять спробу описати модель просоціальної **особистості**. Зокрема з такою ідеєю ми зустрічаємося у роботі Міллера Н. [2]. На думку автора, модель просоціальної особистості включає три компонента:

- просоціальну мотивацію;
- просоціальні риси (відповідальність, емпатія);
- віру у справедливість світобудови.

Кожний із цих компонентів взаємопов'язаний і має безпосередній вплив на поведінкові прояви. Зокрема, якщо надання допомоги сприяє ліквідації несправедливості, відбувається посилення соціальної активності особистості. При неможливості відновити справедливість просоціальні тенденції нівелюються аж до зміни ставлення до жертв.

Досить детальний аналіз сутності та структури альтруїстичної особистості був здійснений дослідником Бірхофом Г. У. та його колегами. Вони розглянули декілька типів особистостей, виокремлених у попередніх просоціальних дослідженнях, і використали їх для аналізу людей, що надали чи не надавали першу медичну допомогу постраждалому у процесі психологічного експерименту. Ці дві групи були співставленні з точки зору статі, віку, соціального становища, потім їх порівнювали за особистісними параметрами. У результаті було виокремлено *п'ять компонентів* альтруїстичної особистості. У цей комплекс увійшли: емпатійність, віра у справедливість, соціальна відповідальність, внутрішній локус контролю, низький показник егоцентризму.

Роль віри у справедливість у стратегіях соціальної поведінки досить чітко виявляється у процесі діагностичних обстежень за методикою “Гра в ультиматум”. Як зазначає Голубева О. В., типові результати багаточисельних експериментів такі: мода величини пропозиції іншому гравцю становить 50 відсотків від загальної суми, середнє значення дорівнює 40 відсотків від загальної суми. Пропозиції, менші цього показника, відкидаються партнером навіть за умови, що мова йде про досить великі грошові суми. Яскравим прикладом є експерименти Кемерон Л., яка використовувала в якості предмету поділу суму, еквівалентну заробітній платі за кілька місяців. Ребін М., Фер Е. і Шмідт К., а також Болтон Г. і Окенфелс А. розробили теоретичні моделі, які пояснюють таку “нерациональну” поведінку з точки зору уявлень про справедливість. Узагальнюючи результати експериментів, проведених у рамках теорії ігор, Джінтіс Г. робить наступні висновки:

- люди схильні виявляти значну щедрість навіть відносно незнайомих партнерів;
- внесок у загальний добробут і участь у спільній справі вважаються справедливими, а отримання вигоди за рахунок чужих вкладів і зусиль – несправедливими;
- люди схильні карати “порушника” принципу співробітництва навіть на шкоду власній вигоді (Гінтіс Р.).

Сучасні дослідники економічної поведінки все більше схиляються до того, щоб розглядати альтруїзм як мотив діяльності та духовну цінність. Все це вказує на те, що людина буде проявляти себе у соціальному житті згідно з двома стратегіями: як Ното Економікус, чи як духовна істота. Суб'єктивний вибір залежить від тієї ідеології, яку людина свідомо чи підсвідомо засвоює зі свого оточення. Відповідно формування соціальних основ поведінки є керованим процесом.

Вікову динаміку засвоєння цього принципу простежено у дослідженні Мерніган і Сексон М.. В експеримент взяли участь діти 6-15 років та студенти коледжу. Експеримент стосувався справедливого розподілу солодощів чи грошей. Наймолодші діти виявляли щедрість при поділі і готовність приймати навіть найменші дарунки. Це була єдина вікова група, у якій гравці могли віддати другому всі гроші або цукерки. Вони не намагались схитрувати або діяти стратегічно. 9-річні діти, навпаки, були більш раціональні при поділі грошей (пропонуючи партнеру меншу суму, коли він не знав загальної суми). 12-річні вели себе менш раціонально, ніж 9-річні. У цілому, модель поведінки 12- і 15-річних дітей була близька до тієї, якої дотримувалися студенти коледжу, але діти були більш щедрі (або менше раціональні), ніж студенти. Модель поведінки студентів більше відповідає економічній теорії – вони пропонують партнеру меншу суму, але їй погоджуються приймати менші пропозиції, ніж діти [13].

Не менш важливу роль у соціальній поведінці людини має такий показник Я-концепції як рівень емпатійності. Високоемпатійні люди схильні описувати себе як відповідальних і комунікабельних. Вони вказують на наявність високого рівня самоконтролю, бажання справляти хороше враження, наявність схильності до компромісу та терпимості. Вони схильні вірити у справедливість, вважають, що надання першої допомоги є правильною дією і що людина, якій надається допомога, отримає від цього користь. У цілому, такі люди сприймають світ як справедливий і передбачуваний. Вони вірять у те, що хороші вчинки винагороджуються, а погані – караються. Відповідно люди отримують те, на що заслуговують.

Як показали дослідження, високу диференційну здатність у просоціальному контексті має також така особистісна риса як *соціальна відповідальність*. Люди з високим показником цієї характеристики переконані, що всі повинні виявляти готовність допомогти оточуючим. Альтруїстичні особистості характеризують себе як людей з внутрішнім локусом контролю. Це означає, що респонденти не покладаються на удачу, долю чи інші

неконтрольовані сили. Люди, які надають допомогу, мають низький показник егоцентризму. Навпаки, ті, хто не надає допомогу, є більш зосередженими на собі та мають яскравішу схильність до суперництва.

Шеффер Д., описуючи розвиток просоціального "Я", зупиняється на трьох характеристиках особистості, які роблять певний внесок у альтруїстичну поведінку. До них належить: *прийняття ролі, просоціальна внутрішня аргументація та емпатійні реакції*. [4, с. 745]. Особливу увагу психолог зосереджує на ролі і сутності просоціальної внутрішньої аргументації. Він зазначає, що 17-річні лонгітюдні дослідження Айзенберг Н. та її колеги показали, що молоді люди, в яких в дошкільному віці простежувався достатньо високий рівень внутрішньої аргументації, залишалися турботливими протягом всіх наступних вікових періодів. Вони використовували більш складні міркування відносно просоціальних проблем і соціальної відповідальності. Отже, просоціальні схильності, сформувавшись у ранньому віці, залишаються в міру стабільними протягом тривалого часу. Відповідаючи на питання, чому люди, для яких характерні зрілі розмірковування на моральні теми, є чутливими до потреб інших, Айзенберг Н. вказує на те, що розвиток здатності солідаризуватися з іншими людьми робить значний внесок у формування зрілого просоціального мислення і розвитку безкорисливої турботи про покращення благополуччя оточуючих [4, с. 747].

Не дивлячись на широке коло наукових досліджень у сфері пошуку значимих рис альтруїстичної особистості, стан розробки проблеми і на даний час залишається відкритим. Як зазначає Хекхаузен Х., експериментальні парадигми досліджень приділяють більше уваги ситуативним змінним, певним чином ігноруючи розкриття особистісних диспозицій. Як наслідок, до цього часу не створені засоби виміру мотиву допомоги, які б дозволили уточнити індивідуальні відмінності поведінки суб'єкта допомоги при схожих зовнішніх умовах. Однією з причин певного застою у вирішенні проблеми, на думку Бенсона Д. та Амато Дж, є зосередження досліджень на вивченні спонтанних просоціальних дій, тобто реактивних форм допомоги. Закономірно, що запланована допомога має іншу природу, зміст і структуру, ніж імпульсивна. Спонтанні просоціальні дії стимулюються не стійкими особливостями особистості, а ситуативними емоційними реакціями.

Дослідження Бенсона Д. особистісних змінних у ситуації запланованих просоціальних виявів дозволили простежити кореляційний зв'язок між діями людини та такими особистісними характеристиками як норма соціальної відповідальності, зовнішній і внутрішній локус контролю, внутрішня релігійність. Важливу роль у детермінації просоціальності на думку психологів, має потреба у схваленні. Експериментальні дослідження показують, що люди з яскраво виявленою цією потребою з більшою вірогідністю допомагають іншим, оскільки відчувають особливе задоволення від сприйняття вдячності. Встановлено, що минулі підкріплення такої потреби сприяють у подальшому підвищенню альтруїстичних тенденцій. Оскільки просоціальна поведінка зумовлюється дією мотивів обов'язку та співчуття, найбільш альтруїстичними виявляються суб'єкти з гармонійною представленістю у структурі особистості обох змістоутворюючих мотивів.

Важливу роль у просоціальній орієнтації має самосвідомість особистості, і, перш за все, її ставлення до себе. На це вказується у роботі Ковальової Ю., Рейковського Я., Мазур Ю., Чалдіні Р.. Як зазначає Рейковський Я., готовність до просоціальної діяльності залежить від уявлень людини про власну цінність. Експериментальне дослідження показало, що зростання усвідомленості власної цінності призводить до підвищення готовності до просоціальної діяльності, зокрема, підвищується здатність сприймати потреби інших людей. Автор робить висновок, що чим вища цінність власного "Я" для індивіда, тим більш чуйним він є до потреб інших людей і, відповідно, більш готовим надати їм необхідну допомогу. Ці ж ідеї знаходять своє підтвердження у дослідженні Ковальчук Ю. Як стверджує психолог, існує взаємозв'язок між виразністю компонентів самоставлення і мотивами надання допомоги. Чим більш позитивно сприймає себе респондент, тим відвертіше він говорить про мотиви надання допомоги і частіше надає сприяння з безкорисливих міркувань.

На думку Мазур Ю. В., модель просоціальної поведінки передбачає наявність позитивних уявлень особистості про себе, пов'язаних зі здібностями до солідарності і співчуття; систему життєвих цінностей, які визначають стратегії взаємодії зі світом та здатність особистості реалізовувати себе на шляху альтруїстичної, суспільно значимої діяльності [1].

Деякі інші аспекти взаємозв'язку ставлення до себе та мотиву допомоги простежено у роботах Чалдіні Р., Кеєрік Д. і Нейберг Д. На думку цих психологів, спонукальною силою просоціальних вчинків є не лише позитивна самооцінка, але й бажання підтримати, зберегти свій образ "Я". Просоціальна поведінка, як і будь-яка інша осмислена дія, впливає на уявлення людини про себе, а отже, можемо використовувати для підвищення або підтвердження самооцінки [4]. Дослідження Снайдер М., Омото А. і Клері Д. при вивченні диспозиційних основ просоціальної поведінки встановили, що захист власного "Я" (тобто бажання позбутися почуття провини) і підвищення самооцінки (зміцнення почуття власної гідності) є важливими основами соціальних стратегій. Підтвердження цих закономірностей були отримані також при вивченні мотивів добродійної поведінки віруючих людей. Отримані дані свідчать про те, що саме страх зіпсувати свою репутацію в очах Бога, оточуючих або своїх власних найчастіше стимулює просоціальні прояви. Кореляція між релігійністю і просоціальністю зазвичай виявляється лише у таких контекстах, де на перший план виступають питання репутації [5].

Серед важливих особистісних характеристик, які сприяють альтруїзму, у психології обговорюються також параметри емоційності та самостійності. Зокрема зазначається, що високоемоційні люди та ті, які схильні до самостійного прийняття рішень, є потенційно більш альтруїстичними, ніж ті, котрі не володіють цими характеристиками.

Особливу лінію аналізу особистісної готовності до просоціальності складають дослідження гендерного спрямування. На даний час встановлено, що вияв допомоги чоловіками і жінками різниться за багатьма параметрами і, перш за все, за змістовими, динамічними та часовими характеристиками. Чоловіча допомога, відповідно до гендерної ролі, передбачає сміливі та енергійні дії відносно тих, хто потребує допомоги. Жіноче сприяння пов'язане з вихованням, підтримкою, налагодженням партнерських відносин. Якщо допомога чоловіка має більш широкий спектр адресатів, аж до незнайомих людей, то жіноча допомога, перш за все, проявляється у сімейних та дружніх стосунках. Для чоловіків більш типовими є інтенсивні короткочасні програми допомоги аж до екстремальних, у той час як жінка схильна до реалізації опікуючих, довготривалих програм. Згідно з гендерними стереотипами жінок вважають більш добрими та милосердними (Ruble; Spence & Helmreich). З цією точкою зору погоджується більшість людей в усьому світі. Як показали дослідження Вілліамс Дж., саме з жіночою статтю частіше асоціюються такі якості як доброта, милосердя, здатність допомагати іншим. Експериментальні дані засвідчують, що ці висновки є неоднозначними. Оцінюючи готовність до просоціальних дій, необхідно враховувати, про який саме вид допомоги йде мова. Чим більш героїчні форми допомоги вимагає ситуація, тим швидше вона буде надана представниками чоловічої статі (Eagly A. & Crowley M., 1986; Piliavin J. A. & Unger R. K.) [5].

Першооснови гендерних відмінностей пов'язані з тим, що особистісний розвиток дітей зумовлений різними соціальними очікуваннями щодо поведінки дівчаток і хлопчиків. Це обумовлює розвиток соціальних основ гендерних ролей, і, як наслідок, чоловічі і жіночі форми допомоги. Цікаві спостереження прояву статевого диморфізму відносно альтруїстичних проявів виконані у дослідженні Нартової-Бочавер С. К. Вивчаючи особливості моральної свідомості і моральної поведінки підлітків, аналізуючи співвідношення мотивів і цінностей альтруїзму та успішності у свідомості і поведінці старших школярів, автор приходять до висновку, що і на ментальному, і на поведінковому рівнях хлопці сприймають (переживають) альтруїстичне та егоїстичне як взаємно посилюючі тенденції, тобто вони швидше кооперативні, у той час як дівчатка мають досить сегментизовані субособистості, одна з яких обов'язково панує над іншою. Ставлячи перед собою певні прагматичні цілі, дівчинка внутрішньо ніби відмовляється від альтруїстичної лінії поведінки, і, навпаки, орієнтуючись на любов до людей, вона заздалегідь готує себе в жертву тим, кого любить. У суб'єктивному семантичному просторі дівчаток образи "Філантроп" і "Успішний" різко розведені. У хлопчиків вони частіше інтегровані. У ситуації досягнень хлопчики демонструють підвищення готовності надавати допомогу іншим, а дівчатка, навпаки, ілюструють послаблення цього мотиву.

Відносно самостійною лінією аналізу особистісної детермінації альтруїзму є вивчення впливу релігійності на просоціальні прояви особистості. Загальновідомо, що у всіх найбільших світових релігіях турбота і жертвність по відношенню до інших людей вважаються найважливішими моральними принципами. Більшість релігійних систем відкрито заохочує просоціальну поведінку. Це підтверджується як у процесі різноманітних опитувань, так і проведених експериментальних досліджень. Наявність релігійності, на думку психологів, дозволяє прогнозувати довготривалий альтруїзм, який виявляється у добровільній діяльності та благодійних внесках. За даними Ходкінсона А., пожертвування віруючих значно вищі, ніж атеїстично налаштованих людей. Релігійна молодь присвячує більше часу допомозі людям, які потребують сприяння. Вони активніше беруть участь у різноманітних кампаніях, які зорієнтовані на боротьбу за соціальну справедливість, ніж їх нерелігійні товариші.

**Висновки.** Підсумовуючи аналіз питання диспозиційних основ просоціальності, можна зробити висновок, що на даний час виконана значна кількість наукових досліджень, які простежують взаємозв'язок альтруїстичних тенденцій з такими характеристиками особистості як суб'єктність, специфіка ціннісної сфери, самосвідомість, релігійний світогляд. Незважаючи на це, необхідно визнати, що у розробці просоціальної проблематики продовжує спостерігатися певне домінування досліджень ситуативної складової, що вказує на необхідність посилення.

#### Список використаних джерел

1. Мазур Ю. В. Социально-психологический тренинг личностного роста как средство развития просоциального поведения [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Ю. Мазур. – Ярославль, 2008. – 22 с.
2. Миллер С. Психология развития: Методы исследования / С Миллер. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
3. Рубанова Е. Г. Взаимосвязь психического здоровья личности и субъективной оценки качества жизни : [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Е. Г. Рубанова. – Хабаровск, 2004. – 171 с.
4. Шеффэр Д. Дети и подростки. Психология развития / 6-е изд. / Д. Шеффэр. – СПб.: Питер, 2003. – 976 с.
5. Чалдини Р. Социальная психология. Пойми других, чтобы понять себя! Агрессия / Р. Чалдини. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 256 с.

#### References

1. Mazur Ju. V. Social'no-psihologicheskij trening lichnosnogo rosta kak sredstvo razvitija prosocial'nogo povedenija [Tekst] : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk / Ju. Mazur. – Jaroslavl', 2008. – 22 s.
2. Miller S. Psihologija razvitija: Metody issledovanija / S Miller. – SPb.: Piter, 2002. – 464 s.
3. Rubanova E. G. Vzaimosvjaz' psihicheskogo zdorov'ja lichnosti i subektivnoj ocenki kachestva zhizni : [Tekst] : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.01 / E. G. Rubanova. – Habarovsk, 2004. – 171 s.

4. Sheffjer D. *Deti i podrostki. Psihologija razvitija* / 6-e izd. /D. Sheffjer. – SPb.: Piter, 2003. – 976 s.
5. Chaldini R. *Social'naja psihologija. Pojmi drugih, chtoby ponjat' sebja! Agressija* / R. Chaldini. – SPb. : Prajm-EVROZNAK, 2002. – 256 c.

**Резюме.** Стаття посвящена аналізу диспозиційних основ просоціального поведіння людини. Аналітичне дослідження направлено на вивчення впливу особистісних рис, локуса контролю, особливостей самосвідомості, релігійності, гендерної приналежності на схильність людини до просоціальних дій, альтруїзму, розвитку емпатії.

Ключевые слова: просоціальність, просоціальне поведіння, мотивація просоціальна, допом.

**Summary:** This article analyzes the dispositional foundations of person's prosocial behavior. Most scholars have noted the presence of significant individual differences in the implementation of this type of behavior. Modern research examines the impact of many personality characteristics (traits, personal responsibility, structure value-motivational sphere of personality, locus of control, self-awareness features, religion, gender etc.) to prosocial actions and development of empathy. The author analyzes the main theoretical and experimental approaches to understanding the dispositional grounds of prosociality.

Key words: prosocial behavior, prosociality, prosocial motivation, helping behavior.

УДК 159.9:316.356.2:331.556

В.В. КОШИРЕЦЬ, К.І. ШКАРЛАТЮК

### САМОФУТУРУВАННЯ ЯК ЧИННИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

*У статті розглядаються особливості самофутурування студентів з порушеннями розвитку. Виявлено відмінності у часовій перспективі юнаків залежно від рівня їх самоактуалізації. Підтверджено, що юнацький вік спрямований на перспективу, майбутнє в цьому віці насичене подіями, але є нечітким. Серед чинників, які визначають особливості самофутурування досліджуваних, слід виділити вплив фізичного обмеження, неадекватні установки суспільства щодо осіб із особливими потребами, тип сімейного виховання тощо.*

**Ключові слова:** самофутурування, образ майбутнього, часова перспектива, самореалізація, рівень самоактуалізації, студенти з порушеннями розвитку.

**Постановка проблеми.** В сучасних умовах, коли процес особистісного та професійного становлення молоді людини, отримання бажаної освіти, а згодом і роботи за фахом, пов'язані зі значними, часто непередбачуваними труднощами, проблема становлення життєвої перспективи у підлітковий та юнацький період набуває особливої актуальності.

Знання закономірностей розгортання життєвого шляху особистості виступають необхідною умовою науково обгрунтованого керування розвитком здатності юнаків і дівчат до побудови реального образу бажаного майбутнього.

Розвиток часової перспективи осіб з порушеннями розвитку є важливим чинником їх соціалізації. Студенти з особливими потребами відчувають труднощі в освоєнні навколишньої дійсності, у налагодженні соціальних контактів, адаптації до навчання.

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є розвиток і формування особистості, здатної до найбільш повного розкриття власних можливостей, самоздійснення, реалізації життєвих планів, ефективної професійної діяльності.

Для осіб, які мають порушення розвитку, ці процеси дещо ускладнюються, тому у процесі навчання, професійної підготовки необхідною стає допомога психологів, педагогів та інших спеціалістів. Ситуація ускладнюється через загальну соціальну напруженість, психологічну невірноваженість всього суспільства із наростаючою кризою соціальної системи.

Актуальність дослідження пов'язана із вивченням часової перспективи як одного із основних чинників саморозвитку, самореалізації та професійного самовизначення, виділенні основних типів часової перспективи осіб з порушеннями розвитку.

**Мета дослідження** полягає у теоретичному обгрунтуванні і розкритті особливостей самофутурування як одного з чинників самореалізації та самоактуалізації особистості студентів, які мають порушення розвитку.

Дослідження проводилося на базі Луцького інституту розвитку людини університету «Україна». У дослідження взяли участь 30 студентів, які мають порушення розвитку (зокрема, порушення зору та слуху).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, зокрема, напрацювань М. Гінзбурга, Є. Головахи, О. Кроніка, В. Чудновського, П. Яничева та інших показує, що діяльність людини зумовлюється моделлю її уявлень про власне майбутнє життя. П. Яничев вказує, що психологічне майбутнє мотивує психологічне теперішнє, надає цінності чи знецінює його, а також зіставляється з минулим, приймається як наступність і розвиток минулого або як його відкидання і заперечення. Сучасні психологічні концепції, які розробляються